

Kubicki, Tomasz

"Palatinus" - wojewoda. Łacińskie i polskie nazwy określające wojewodę w źródłach polskiego średniowiecza (do końca XV w.)

Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego 4, 79-87

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomasz Kubicki

Palatinus – wojewoda. Łacińskie i polskie nazwy określające wojewodę w źródłach polskiego średniowiecza (do końca XV w.)

Palatinus – Woiwode. Lateinische und polnische Benennungen für das Wort Woiwode in den Quellen des polnischen Mittelalters (bis zum Ende des XV Jahrhunderts)

1. Brak opracowań terminologii urzędu *wojewody*. 2. Terminologia urzędu w literaturze. 3. Terminologia źródeł łacińskich. 4. Rodzime nazwy urzędu. 5. Wieloznaczność terminu. 6. Wnioski.

1. Keine Bearbeitungen der Terminologie des Woiwode-Amtes. 2. Die Terminologie des Amtes in der Literatur. 3. Die Terminologie lateinischer Quellen. 4. Heimische Amtsbezeichnungen. 5. Vieldeutigkeit des Terminus. 6. Schlussfolgerungen.

1. Do podjęcia problematyki łacińskiej i polskiej terminologii odnoszącej się do średniowiecznego wojewody skłaniają nas następujące przyczyny: po pierwsze – nikt tego dotąd nie uczynił w sposób wyczerpujący, a istnieje potrzeba uporządkowania kwestii, skoro sam brak precyzji i jasności sformułowań prowadzi niekiedy do nieporozumień w nauce i wysuwania błędnych wniosków. Po drugie – wieloznaczność terminów i różnorodność określeń związanych z interesującym nas urzędnikiem może rodzić niejednokrotnie wątpliwości, czy w danym przypadku mamy rzeczywiście do czynienia z wojewodą. Porządek terminologiczny wskazany jest i z tego powodu, że w literaturze niektóre kompetencje wywodzi się z czy to łacińskiego określenia, czy też z jego polskiego tłumaczenia. Nadto wojewoda, z racji charakteru urzędu i roli w państwie średniowiecznym, pojawia się zbyt często w dokumentach tego okresu, by nie zasługiwał na uwagę¹.

¹ Siłą rzeczy każdy autor piszący o wojewodzie otrzeć się musi o to zagadnienie – por. m. in.: O. Balzer, *O kształtach państw pierwotnej Słowiańszczyzny Zachodniej*, [w:] *Pisma pośmiertne*, t. III, Lwów 1937; tenże, *Przegląd palatynatów polskich w czasach panowania Piastów*, [w:]

W polskich źródłach średniowiecznych – jak wiadomo – spotykamy prawie wyłącznie teksty łacińskie. Język krajowców odgrywa rolę marginalną. Pojawia się tylko albo dla wskazania nazw rodzimych, albo jako kalka-tłumaczenie określeń obcojęzycznych. Stąd też i zdecydowana przewaga łaciny w naszych uwagach.

2. Literatura przyjmuje powszechnie, iż wojewoda był początkowo najwyższym dostojnikiem w państwie, urzędnikiem zastępującym monarchę wewnątrz kraju, zwłaszcza w sprawach zarządu dworem² – stąd określenie: pan dworu (*comes palatinus*). Z drugiej strony wskazuje się na zlecone dowództwo wojskowe z ramienia, czy też obok władcy: wódz wojów – wojewoda. Dlatego też już osiemnastowieczni historycy stwierdzali: *Wyraz ten wojewoda nie toż samo przedtym znaczyl co palatyn, chociaż nazwiska te już za jedno biorą, palatyn był cywilnym urzędnikiem, wojewoda wojskowym, acz często w jedneje osobie łączyl się obodwa*³.

W nowszych pracach o charakterze syntetycznym, zagadnienia terminologii, co oczywiste, także nie są przedstawiane w sposób wyczerpujący⁴. Ich autorzy podają jedynie typowy termin czy określenie, np.: *Najważniejszym*

ibidem; J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII w.*, [w:] *Spółczesność Polski średniowiecznej*, t. II, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1982; A. Gieysztor, *Urząd wojewodziński we wczesnych państwach słowiańskich w IX–XI wieku*, *Archeologia Polska* 1971, 16; J. Spors, *Uwagi nad genezą urzędu wojewody dzielnicowego w Polsce XII – początku XIII wieku*, *PH* 1991, t. 82, z. 2; tenże, *Wojewodowie Polski dzielnicowej w XII i XIII wieku*, *PH* 1992, t. 82, z. 3–4, czy tegoż, *Ze studiów nad urzędami w Polsce XI i XII w. (wojewoda, komornik, podkomorzy)*, *CPH* 1993, t. 44, z. 1–2. W literaturze szerszą dyskusję wywołał termin *komes*, zob. m. in. A. Bogucki, *O żupanach w Polsce Piastowskiej*, [w:] *Spółczesność Polski średniowiecznej*, t. IV, red. S. K. Kuczyński, zwłaszcza s. 131–132; tegoż, *Komes w polskich źródłach średniowiecznych*, Warszawa–Poznań 1972; tenże, *Ze studiów nad polskimi urzędnikami nadwornymi w XIII wieku*, *CPH* 1977, t. XXIX, z. 2, s. 117–142, lub: *Terminologia polityczna w Kronice mistrza Wincentego*, *Studia Źródłoznawcze* 1976, t. XX, nieco inaczej K. Modzelewski, *Comites, Principes, nobiles. Struktura klasy panującej w świetle terminologii Anonima Galla*, [w:] *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa 1976, s. 406 i n., oraz J. Bieniak, *Polska elita polityczna XII wieku*, [w:] *Spółczesność Polski średniowiecznej*, t. II, s. 17 i n.; A. Rutkowska-Piachcińska, *Comes w źródłach polskich wcześniejszego średniowiecza i niektórych innych słowiańskich*, *Spr. PAU* 1950, 51, nr 10, s. 676–686.

² Zob. szerzej T. Kubicki, *Komes palatyn w Kronice Galla Anonima. Próba podsumowania ustaleń literatury na temat najdawniejszych dziejów wojewody*, [w:] *Symbolae historico-iuridicae Lodienses Iulio Bardach dedicatae*, Łódź 1997, s. 175–189.

³ W. Skrzetuski, *Prawo polityczne narodu polskiego*, Warszawa 1782, 1, s. 159. Uwaga interesująca, jednakże w odniesieniu do państwa polskiego nieprawdziwa, por. T. Kubicki, *Komes palatyn...*, s. 183–186 i 188–189.

⁴ A. Gieysztor, *Wojewoda*, [w:] *SSS*, t. VI, cz. 2, *V–W*, s. 551; por. tegoż, *Urząd wojewodziński we wczesnych państwach słowiańskich*, *ibidem*.

dygnitarzem w XI wieku był *komes palacowy* (*comes palatinus*), którego główną funkcją był początkowo zarząd dworu [...] *Szczególniej wagi nabrała jego funkcja dowodzenia wojskiem w zastępstwie panującego* [...] w związku z czym przyjęła się dla niego polska nazwa *wojewody*⁵.

3. W polskich źródłach najczęściej stosowanym określeniem łacińskim odnoszącym się do wojewody jest niewątpliwie termin *palatinus*: *palatinus Cracouiensis et Sandomeriensis*⁶, *Iarossio palatino*⁷, *Beniamin palatino Polonie*⁸, *Johanne Lanciensi palatinis*⁹.

Termin utworzony od słowa *palatium* – pałac, siedziba władcy¹⁰ – genetycznie wywodzi się najprawdopodobniej od *Mons Palatinus* – środkowego z siedmiu wzgórz Rzymu, gdzie znajdował się najstarszy Rzym. Tu, od czasów cesarza Augusta do Aleksandra Severusa, budowano wspaniałe gmachy. Dlatego okazałe budowle cesarskie, książece nazywano później pałacami i od tej też nazwy tworzono określenia dla osób z siedzibą władcy związanych¹¹.

Na liście świadków dokumentów średniowiecznych – gdzie początkowo najczęściej wymieniano wojewodów – niekiedy termin *palatinus* łączony jest

⁵ *Historia państwa i prawa Polski*, red. J. Bardach, t. I, wyd. 3, Warszawa 1964, s. 128; por. również Z. Wojciechowski, *Państwo polskie w wiekach średnich. Dzieje ustroju*, wyd. 2, Poznań 1948, s. 36, 67–69.

⁶ KDMp II, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1886, nr 393, 6 XII 1227 r. – Pakosław Stary syn Lasoty.

⁷ KDWP, t. 1, Poznań 1877, nr 10, 11; oba dokumenty są falsyfikatami łędzkimi, por. tamże nr 20, i 26–28.

⁸ KDWP, t. 1, nr 479 (1278); por. też np. nr 484 (1278) i nr 491–495 dokumenty Przemysła II.

⁹ KPol. II, nr 317 (1374); ZDM VII, nr 1866 (1418); również KDMp IV, nr 999 (1389) i nr 1000 (1389) *Johanne Liganza Lanciensi palatinis. Palatinus* zob. też np. KDWP I, nr 63, 77, 87, 119, 120, 140, 142, 175, 177, 205, 211, 224, 242, 248, 254, 267, 269, 278, 283 302, 310; KDWP II, nr 618, 619, 620, 621, 665, 707, 804, 883, 900, 901, 1045, 1135, 1249, 1268; KDWP IV, nr 2060, 2061, 2073; KDMp I, nr 22, 23; KDMp II, nr 387, 393, 395; KDMp IV, nr 972, 978, 980, 993, 1029, 1143, 1209, 1326, 1518, 1521; Kod. Mog. 11, 31, 34, 38, 94; KDKK I, nr 57, 59, 60, 78, 83, 92 i 93; KDKK II, nr 491; KPol. I, nr 78; KPol. III, nr 39, 40, 43, 44.

¹⁰ *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, t. VII, z. 1 (52), Kraków 1992, s. 34–35; J. Söndel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997, s. 706.

¹¹ K. Kumaniecki, *Historia starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1955; Palatyn (niem. *Pfalzgraf*) w państwie bizantyjskim każdy urzędnik należący do dworu; G. Ostrogski, *Dzieje Bizancjum*, Warszawa 1968, por. też np. *Encyklopedia Gutenberga*, t. III, Warszawa 1985, s. 78, a nadto *Glossarium mediae et infimae latinitatis conditum a Carolo du Fresne Domino du Cange auctum a monarchis ordinis s. Benedicti cum supplementis integris. P. D. Carpenterii*, t. 6, Paryż 1938, s. 98–107, czy *Totius Latinitatis onomasticon, opera et studio Aegioli Forcellini*, t. IV, Prati 1868, s. 471.

z terminem *comes*, tworząc zbitkę *comes palatinus*¹². Również ta sama osoba jest w źródłach niekiedy określana jako *palatinus* lub *comes palatinus*, czy nawet tylko jako *comes*¹³. Znaczenie terminu „komes” wywołuje w literaturze wciąż wiele kontrowersji i polemik¹⁴, ale – pozostawiając je na uboczu – możemy na pewno stwierdzić, iż określano nim także wojewodów.

W dyplomatach wskazuje się niekiedy na ścisłą zależność i związanie palatyna z osobą władcy przez określanie go: *palatinus noster*. Zapisy o „naszym” palatynie pojawiają się od II połowy XIII w.¹⁵ W dokumentach władców polskich wojewodów określa się przez wskazanie ich przynależności: *nobis et nobilibus nostris...*¹⁶, zalicza się ich do *baronibus nostris*, mówi się o nich: *baronum nostrorum* stanowią¹⁷. Zdarza się też, że wojewodowie sami mówią o sobie, co sporadycznie potwierdzają źródła: *Dei gracia, per divinam misericordiam Masovie palatinus* czy *Dei miseracione*¹⁸. Czasami również określani przez księcia w jeszcze inny sposób; Bolesław Pobożny o swoim urzędniku pisze: *Comite Archamboldo palatino Gneznensi ad cuius petitionem omnia fecimus*¹⁹. Te dwa określenia *palatinus* i *comes* dominują zdecydowanie.

Nielicznie natomiast występują w dokumentach inne łacińskie określenia odnoszące się do wojewody: *princeps milicie*, *dux milicie noster* – to także wskazanie na wojewodę²⁰. Używane są one, na co chcemy zwrócić uwagę, nie w opisie wojennych działań wojewody, a jedynie przy wymienianiu ich na listach świadków. Stąd zdawać by się mogło, że wystawca dokumentu niekiedy nie wiąże kompetencji z określeniem i używa nazw odnoszących się do urzędu w sposób dowolny i jakby nawet przypadkowy.

Wskazane określenia pojawiają się również wielokrotnie w kronikach polskich, rocznikach, spominkach, kalendarzach itp. U Galla najstarsi polscy wojewodowie: Sieciech i Skarbimir noszą na przemian tytuł *comes*

¹² Np. KDWP I, nr 230 (1241 r.), nr 253 (1246 r.), nr 256 (1246 r.), nr 263 (1247 r.), nr 288 (1250 r.), nr 313 (15 V 1253 r.), nr 360 (1257 r.), nr 479 (1278 r.), nr 491 (6 I 1280 r.), nr 577 (1287 r.), nr 585 (1287 r.).

¹³ Np. KDWP I, nr 3 (1065! r.), nr 11 (1145 r.) i in.

¹⁴ Por. przyp. 1.

¹⁵ Np. KDWP I, nr 333 (dokument ks. Przemysła 1256): *comes Pretpelk palatinus noster*, nr 392 (1261 r.): *Predpelcus palatinus noster*, nr 416 (1265 r.): *Erkenboldo palatino nostro* i in.

¹⁶ Np. KDWP I, nr 287 dokument ks. Przemysła I z 1250 r.

¹⁷ Np. KDWP I, nr 288 (1250 r.), nr 269 (1248 r.).

¹⁸ *Zbiór ogólny przywilejów i spominków mazowieckich. Codex diplomaticus et commemorationum Masoviae generalis*, Warszawa 1919, wyd. J. K. Kochanowski, s. 112, nr 117 (1185 r.); por. *Dokumenty kujawskie i mazowieckie przeważnie z XIII wieku*, wyd. B. Ulanowski, AKH AU IV, 1888, s. 287, nr 1, chodzi o wojewodę mazowieckiego Żyrę, czy KDWP I, nr 126 (1230 r. Bronisz) i nr 128 (1230 r. Bronisz).

¹⁹ KDWP I, nr 443 (1271 r.).

²⁰ KDWP I, nr 3 (1065 r.): *principe milicie Weszborio*, nr 528 (1283 r.): *Herkenboldus dux milicie nostre*.

palatinus i *princeps milicie*²¹. Zauważyć możemy, iż Gall opisując wydarzenia, stara się używać tytułu–określenia odpowiedniego dla aktualnie realizowanego działania przez wojewodę. I tak w bitwach prowadzi wojska, atakuje czy odpiera najazdy wroga *princeps milicie*, a na dworze przebywa, doradza władcy *comes palatinus*, mimo że wciąż chodzi o tę samą osobę – Sieciecha. Również późniejsze kroniki, korzystające przede wszystkim z informacji gallowych, przynoszą podobne nazwy: *Seczech princeps milicie*²² czy *principi milicie Wszeborio*²³, *princeps militiae Scarbimirus*²⁴, *primus comes Nicolaus princeps militiae*²⁵. W kronice Wincentego Kadłubka i innych trzynastowiecznych kronikach spotykamy wielokrotnie określenie: *comes palatii Scarbimirus*²⁶, *princeps palatii praefatus comes Nicolaus*²⁷, *Govoricus nomine, qui tunc apud ducem Lestkonem palatina fugebatur dignitate*²⁸, *serenitate missus palatii princeps Nicolaus ille famosissimus*²⁹, *in sacri palatii principem, summae virtutis virum Nicolaum*³⁰, *palatiniae comes excellentiae Nicolaus*³¹. Możemy również zauważyć, iż sam mistrz Wincenty chętnie posługuje się wymyślonymi, opisowymi określeniami, mówiąc np. o Skarbimirze, że *quidam principi dignitate satrapa proximus*³², a Piotr Włostowic jest nie tylko *quidam alti sanguinis princeps et principi dignitate proximus vir magnonimitatis generosae*³³, co wskazywać by mogło na *dignitatem palatinam*, ale także *ditissimus Boloniarum princeps nomine Patricius*³⁴.

Z czasami u Kadłubka, Mierzwy, w Kronice Wielkopolskiej pojawia się termin *palatinus* z określeniem terytorialnym – np. *Nicolao palatino Cracoviensi, Nicolaum Calisiensem Palatini, Harkenboldum palatinum Gniesniensem*³⁵. Jest rzeczą charakterystyczną, iż w późniejszych źródłach historiograficznych

²¹ MPH, t. 2, *Anonima tzw. Galla Kronika czyli dzieje książąt i władców polskich*, wyd. K. Małeczyński, PAU 1952, 65, w. 9; 68, w. 5 i 40; 69, w. 4, 14 i 47; 70, 71, w. 1 i 6; 76, w. 11 i 14; 79, w. 15 i 24; 80–83; 98, w. 10–12, 101, w. 22–24.

²² MPH s.n. VIII, wyd. B. Kurbisówna, Warszawa 1970, *Kronika wielkopolska*, 17, s. 26.

²³ *Ibidem*, roz. 30, s. 46.

²⁴ MPH II, roz. 10, s. 341.

²⁵ *Ibidem*, s. 541.

²⁶ MPH II, *Kronika Mistrza Wincentego*, s. 315, 409, 420, 414, 421, 444, 436 i in.

²⁷ MPH II, *Dopelniacz Mierzwy*, s. 420.

²⁸ MPH II, *Kronika Mistrza Wincentego*, s. 444 (1202 r.).

²⁹ MPH II, *Dopelniacz Mierzwy*, s. 414.

³⁰ MPH II, s. 409, por. *ibidem*, s. 421, s. 436 i in.

³¹ MPH II, s. 436.

³² MPH II, s. 320; zob. W. Semkowicz, *Ród Awdańców w wiekach średnich*, Roczniki PTPN 1917, nr 46, s. 141.

³³ MPH II, *Kronika Mistrza Wincentego*, ks. III, rozdz. 20, s. 351.

³⁴ *Ortliebi Zwifaltensis chronicon ex libro II*, MPH II, 10, s. 2; wyraźnie nazywa Piotra wojewodą dopiero Herbord, ks. II, 23–24, MPH II, s. 74: *Petrum quendam militiae ductorem*.

³⁵ MPH II, *Kronika Boguchwała i Godysława Paska*, rozdz. 51, s. 549; MPH s.n. VIII, *Kronika wielkopolska*, s. 112, s. 166, s. 185 i in.

poczynając od *Kroniki Jana z Czarnkowa*, termin *palatinus* z określeniem terytorialnym staje się w zasadzie jedynie występującym: *Vincentius palatinus Posnaniensis*³⁶, *Ianussius palatini Sandomirie*³⁷, *Segothoni tunc palatino Cracoviensi*³⁸, *Spitho palatinus Cracoviensis*³⁹, *Andreas palatinus Cracoviensis*⁴⁰, *Johannis de Oleschnicza palatini Sandomiriensis*⁴¹.

W tekstach łacińskich spotkamy nazwy utworzone od terminu *palatinus*: *palatinalis* – czyli związany z palatynem⁴², i *palatinatus*. Dla tego ostatniego terminu musimy wskazać dwa znaczenia. Po pierwsze, w źródłach tak ogólnie mówi się o urzędzie wojewody⁴³, a po drugie taką nazwą określa się również województwo⁴⁴. Od określenia *palatinus* utworzono także dwa inne jeszcze słowa: *palatina*, *palatinissa* – żona wojewody, inaczej wojewodzina⁴⁵, i *palatinensis*, *palatinides*⁴⁶, czyli syn wojewody, wojewodzie.

4. Termin „wojewoda” został poświadczony źródłowo w pierwszej połowie X w. przez Konstancyję Porfirogenetę (*O zarządzie państwa*, rozdz. 38: wojewoda Lebedias)⁴⁷. Termin ten znany był również na Rusi, o czym informuje *Powieść wriemiennych let*: począwszy od zapisów z 6453 r. (945 r.) wojewoda Sweneld, wojewoda Preticz (986 r.), czy wojewoda Błud/Błuda (980 i 1018 r.), Wilczy Ogon (rok 984 i 1016)⁴⁸. U Słowian połabskich

³⁶ MPH II, *Kronika Janka z Czarnkowa*, rozdz. 66, s. 725; rozdz. 67, s. 727, *Vincentius de Campa palatinus Posnaniensis*.

³⁷ MPH II, *Rocznik Traski* (1280 r.), s. 847 czy (1283 r.), s. 849, *Segothoni tunc palatino Cracoviensi et Ianussio palatino Sandomiriensi*.

³⁸ *Ibidem*, s. 849.

³⁹ MPH II, *Rocznik miechowski*, s. 889, pod datą 17 VII 1389 r.

⁴⁰ MPH II, *Kalendarz krakowski* (1368 r.), s. 913.

⁴¹ *Ibidem*, s. 930, (1377 r.); por. nadto np. *Rocznik miechowski* (1394 r.), s. 887.

⁴² Np. AGZ XIX, p. 178 (1477 r.), *proventus teneo super dignitatem meam palatinalem*.

⁴³ Np. Kod. Maz. (L), p. 28 (1289 r.); KDWP IX, s. 212 (1430 r.) *in praedicta villa [...] sibi episcopo et ecclesie sue cum iure palatinatus triginta marcarum*.

⁴⁴ ZDMp VIII, s. 173 (1442 r.) *incole et homines inhabitantes eadem territoria, districtus et palatinatus*, Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, wyd. L. Łętowski, Kraków 1863, I s. 224.

⁴⁵ AGZ XVII, s. 293; AKP, t. X, p. 107, *Elisabeth relicta domini Spitconis palatinissa Cracouiensis*, SPPP II, s. 149; AGZ XII, s. 79.

⁴⁶ AGZ XIX, s. 350, *Księga skarbowa Janusza II księcia mazowieckiego z lat 1477–1490*, wyd. J. Senkowski, KHKM 1959, t. VII, z. 3, s. 663, 582.

⁴⁷ MPH I, s.n., Warszawa 1960, *Z Konstancynej Porfirogenety. O zarządzie państwa*, s. 43, rozdz. 38; rozdział wprawdzie jest zatytułowany *O rodowodzie narodu Turków i z kąd pochodzą*, jednak z kontekstu terytorialnego widać, iż chodzi o tereny Niziny Panońskiej i inne leżące na północ od niej: *Turcy tedy przyszli do wielkiej Morawii*, s. 45.

⁴⁸ *Powieść minionych lat*, opr. F. Sielicki, Ossolineum 1968, s. 250, wojewoda Sweneld (6453 r. [945]) por. M. J. Artamonow, *Wojewoda Swienield*, [w:] *Kultura driewniej Rusi*, Moskwa 1966, s. 30–35; podstawą jego bogactwa miały być łupy zdobyte w czasie wypraw

– Obodrzyców występował podatek wojewodnica (*wogiwotniza, censsus ducis, Herzogszins, Woiwodenzis, ab omni exaccione et gravamine et censu ducis, qui wogiwotniza dicitur*)⁴⁹. Powszechność występowania tytułu „wojewoda” wśród Słowian legła u podstawy tezy G. Labudy o pojawieniu się tego terminu – jeszcze przed rozproszeniem się plemion słowiańskich⁵⁰.

W polskich źródłach termin wojewoda występuje dopiero w XIII w. W dokumencie Władysława Odonica z 1232 r., wśród świadków pojawia się *Bronis woido*⁵¹, który w dokumentach wcześniejszych, jak i późniejszych określany jest jako *palatinus*⁵². Trzydzieści sześć lat później w dokumencie księcia Mściwoja wymieniono obok Andrzeja sędziego: *Dubignowe, woiwoda*⁵³. Etymologia tego słowa jest przejrzysta. Wojewoda to wódz wojów, czyli ten, który dowodzi wojskiem. Wskazuje nam zatem od razu na sferę działalności tego urzędnika. W *Kronice Boguchwała i Godysława Paska* czytamy: *Omnes autem domini pan appelluntur, duces vero exercitus wojewodij nominantur*⁵⁴. Nieco dalej, w rozdziale poświęconym Krakowi pierwszemu królowi *Lechitarum, ...dux exercitus woyewoda appellatur*⁵⁵. Podobnie zresztą *Kronika wielkopolska*, opisując ten sam okres, wskazuje na: *Duces vero exercitus woyeuody nominantur*⁵⁶, *dux exercitus woyewoda appellatur*⁵⁷, *woyewodam et duodecim gubernatores*⁵⁸, którzy rządzić mieli po śmierci Wandy. Widzimy jednak wojewodów również w trakcie realizowania zadań z zakresu władzy wykonawczej, sędowniczej, działających z ramienia księcia, czy też go zastępującego.

na czele drużyny wareskiej za góry Kaukaz, o czym wspominają źródła arabskie (943 r.), wojewoda Preticz zapis pod datą 968 (s. 258), wojewoda Błuda [980 r. i 1018 jako wojewoda Błud u ks. Jaropełka] (s. 265), wojewoda Włodzimierza – Wilczy Ogon 984 r. (s. 271) i jeszcze jako wojewoda Świętopełka (s. 311).

⁴⁹ Mehl. UB, t. 1, 1863, nr 90 (1169 r.), nr 96 (1170 r.), nr 113 (1174 r.); por. J. Leśny, *Wojewodnica*, SSS, t. 6, cz. 2, s. 552.

⁵⁰ G. Labuda, *Wojewoda*, [w:] *Mały słownik kultury dawnych Słowian*, red. L. Leciejewicz, Warszawa 1972, s. 409; por. J. Spors, *Ze studiów nad urządami w Polsce...*, s. 46–48.

⁵¹ KDWP I, nr 141, s. 124; jest tutaj wymieniany po Bogumile, kasztelanie bnińskim (!), ale przed Albertem, kasztelanem poznańskim.

⁵² Por. *Codex diplomaticus Brandenburgensis* A 1, t. 24, s. 322; KDWP I, nr 142 (1232 r.), s. 125; *Bronis palatini*.

⁵³ M. Perlbach, *Pommerellisches Urkundenbuch. Hg v. Westpreuss, Geschichtsverein, Abt. 1* [2]. Danzig 1881–2, 191, por. 604 z 1302 r. Warto zwrócić uwagę na fakt, iż w dokumentach XV-wiecznych także niezbyt często pojawiają się polskie określenia urzędu, np. *Presentibus... viris: ...Monivido woyewoda Wylnensi (Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum*, wyd. 2, I. Zakrzewski, Poznań 1890–2, 307, por. KDKK I, 459).

⁵⁴ MPH II, *Kronika Boguchwała i Godysława Paska*, 20, s. 468.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 473.

⁵⁶ MPH, s.n., t. VIII, s. 4.

⁵⁷ MPH, s.n., t. VIII, s. 8.

⁵⁸ MPH, s.n., t. VIII, s. 9.

Bardzo często pojawia się termin wojewoda w księgach ziemskich, ale wyłącznie w rocie przysięgi: *Smouili sz do woyevod(y) na spitane [...] wogewoda rzekl.*⁵⁹, *iaco w ten czas szedzal na sandze ot woyewodi*⁶⁰, *iaco pan woyewoda memu kmezcwi*⁶¹, *iacom pana woyewodo upominal, yzbi mi mego kmezca wrocil*⁶².

W polskich tłumaczeniach statutów ziemskich występują, co zrozumiałe, wyłącznie określenia polskie, np.: *Vstawyamy, abi kaszdy wogewoda myal swego sądzą włosznego*⁶³, czy *Gdze dworowye krolewsczy są daleczy, cząsza wszątha do dwora castellanowego alybo woyewodzynego slvsznye moze bycz dognana a voszne vovevody wstawyayą a sza nye vyna oth raan*⁶⁴.

5. Należy również zauważyć, że termin wojewoda występujący w polskich źródłach, zwłaszcza piętnastowiecznych, może odnosić się do innych niż interesujący nas *comes palatinus* urzędników⁶⁵. I tak:

a) może oznaczać namiestnika, wojewodę, księcia Mołdawii, Wołoszczyzny i Siedmiogrodu; np. *Familiari woywoda de Walachia II equos versus Bochynam*⁶⁶ czy: *Ille Romanus, woyewoda, morbo finitus et morte extictus est*⁶⁷;

b) może dotyczyć naczelnika krainy, okręgu wsi na prawie wołoskim, czyli wojewody wołoskiego: *Ladislaus [...] dux [...] Russiae, declaramus, quod inspectis fidelibus et variis obsequiis fidelis nostri Czurcovic, woiewodae wołoskiego, [...] et quia idem Czurcz, woiewoda*⁶⁸, jak również: *Nayn, woywoda Walachorum*⁶⁹, podobnie: *Terencio, ecclesie Patnycensis pop, et Stasthone,*

⁵⁹ J. Lekszycki, *Die altesten grosspolnischen Grodbucher*, B. I Posen 1390–1400, nr 2059 (1395 r.).

⁶⁰ *Księga ziemska poznańska 1400–1407*, wyd. K. Kaczmarczyk i K. Rzycki, Poznań 1970, nr 64, s. 16 (1400).

⁶¹ KZP, nr 178, s. 40.

⁶² KZP, nr 179, s. 40, por. również nr 864, 1666; Pyzdr., nr 764 (1428 r.); Kal., nr 731, 1048, 1063, czy B. Ulanowski, *Roty przysięg krakowskich z lat 1399–1418*, nr 192 i in.

⁶³ AKP III, *Kodeks Działyńskich* I, (20) s. 186; por. też np. J. Bardach, *O przekładach ruskich polskich statutów ziemskich XIV i początku XV wieku*, *Studia Źródłoznawcze* 1962, VII; tenże, *O przekładach ruskich polskich statutów ziemskich XIV i początku XV w. dla Wielkiego Księstwa Litewskiego i Chełmszczyzny*, [w:] *Studia z ustroju*, Warszawa 1970; także A. Vetulani, S. Roman, *Średniowieczny ruski przekład statutów ziemskich Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagielly*, Warszawa 1950.

⁶⁴ AKP III, *Kodeks Świętosławów* (115), s. 282.

⁶⁵ Pomijamy tutaj istniejących do 1434 r. na Rusi podległych staroście ruskiemu wojewodów, por. HPiPP, t. I, s. 460: *Wrodzslaw, woyewoda Samboriensis* (ZDM IV, 197).

⁶⁶ Ok. 1430 r., *Podwoły kazimierskie 1407–1432*, S. Krzyżanowski, AKH XI, 441.

⁶⁷ *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, Iib, 41; por. Iib 241, 319; Ila 89, czy AKP I, 157.

⁶⁸ ZDM IV, 1037 (1377 r.).

⁶⁹ ZDM IV, 1224 (1386 r.).

woyewoda de Teratyn⁷⁰, *Termini Valachorum presentibus Paschco*, woyewoda, kraynyk⁷¹;

c) w postaci terminów „wojewodzi”, „wojewodzie”, „wojwodzie” odnosić się może do prywatnego urzędnika wojewody, zastępcy wojewody (*palatini vicarius, quid palatini vices gerit*): *Quod Petrassius, vogewodzi, nomine domini palatini astitit in secundo super Albertum*⁷². Oprócz tego w dokumentach możemy spotkać termin „wojewodzie”, „wojwodzie”, którym określano syna wojewody (*filius palatini*): *Petrassius, woywodzicz*⁷³, *Alexandro de Labishyn voyewodzycz*⁷⁴, *Zayn de Zaslavia, passirb wojewodicz*⁷⁵, *Nicolaus Campsky, wogewodzycz tribunus Visznensis*⁷⁶. Niekiedy pojawia się również nazwa „wojewodzina” określająca żonę wojewody. *Dominam woywodzeno (!) S<i>racofszka*⁷⁷, *Sandzivogius [...] cum domina woyewodzina Sirakowski*⁷⁸.

6. W średniowiecznych źródłach polskich – do końca XV w., używa się powszechnie na określenie interesującego nas urzędnika terminu *palatinus*. Rzadziej natomiast występuje zbitka pojęciowa *comes palatinus*. Począwszy od wieku XIII możemy zauważyć łączenie nazwy *palatinus* z odniesieniem terytorialnym. Jedynie w źródłach o charakterze historiograficznym do drugiej połowy XIII w. spotykamy wiele innych określeń i nazw urzędu: *princeps palatii, princeps milicie, dux exercitus* i inne. Już od *Kroniki Jana z Czarnkowa* w zasadzie źródła historiograficzne posługują się jednolitym terminem – *palatinus* w powiązaniu z określonym terytorium. Jednak, gdy w źródłach spotykamy termin *palatinus*, powinniśmy zachowywać dużą ostrożność, gdyż jest to termin wieloznaczny, którym określano kilku urzędników o zgoła innych kompetencjach.

Nazwa rodzima „wojewoda” – mimo iż poświadczona w źródłach obcych od X w., w polskich pojawia się dopiero w pierwszej połowie XIII stulecia; występuje rzadko. Jedynie w tekstach przysięg sądowych (ksiąg ziemskie) jest to termin jedyny i wyłączny. Natomiast w polskich, piętnastowiecznych redakcjach statutów ziemskich występuje już tylko termin „wojewoda”.

⁷⁰ *Akty odnoszącej się do historii byłej cholmskiej eparchii*, [w:] *Akty Izdawaemye Wilenskoju Archeografickeskoju Komissieju*, t. XIX, Wilno 1892 I, (1428 r.).

⁷¹ AGZ XI, 199 (1442 r.).

⁷² KZP nr 502; por. też nr 504, 536, 694 1023; KDWP VII, nr 209, 364.

⁷³ Lekszycki II, nr 1537 (1393 r.).

⁷⁴ AGZ XIV, 169 (1477 r.).

⁷⁵ AGZ XI, 156 (1439 r.).

⁷⁶ AKH VIII, 312 (1499 r.).

⁷⁷ Lekszycki I, nr 2110 (1396 r.).

⁷⁸ Lekszycki I, nr 2945 (1399 r.).